

- Arkeologer Daniel Lindblad och Leif Häggström har bidragit med en artikel om vad de hittat vid sin inventering efter stormen Gudrun
- Lennart Spång återvänder till ett av sina favoritämnen, maten i forntiden. Han har läst en avhandling om stenåldersbröd och summerar den.

I DET HÄR NUMRET:

- En sekundärgrav från äldre järnålder i ett gravröse i centrala Småland 2, 3
- Och hur var det med stenåldersbrödet? 4, 5
- Utställningar och program 5
- Boktips av Greta 5
- Föreningsmöten 6

Höglandets Fornminnesförening

Välkommen till vårt fjärde nyhetsbrev. Hoppas ni hittar mycket som intresserar, även om vädret, åtminstone när vi skriver dessa rader, lockar mer än förra gången Ristningar gavs ut.

Trevligt nog har vi fått en fin artikel från arkeologerna i Jönköping denna gång också, men vi hoppas fortfarande att några av er ska komma med eget material såklart.

Lennart Spång är en av våra mest trogna skribenter, här fortsätter han att titta på vår tidiga matkultur, bröd på stenåldern.

Greta påminner om att vi har böcker att låna ut, kontakta Greta eller Bertil i Aneby.

Vi vill också slå ett slag för vår rundtur i Jönköping 14 juni. Samling vid Eurostop kl 9.00, kontakta ditt ombud för samåkning. Lars Ljungberg lovar en trevlig runda till både kyrka med anor från 1200-talet eller ännu tidigare och ett av Sveriges största ringrösen. I Månsarp kommer vi även att titta på en masugnslämning, mycket lämpligt med tanke på kommunens historia. Vi kommer även att titta på ett av områdets finaste gravområden enligt Lars.

Kom också ihåg att samma datum, 14 juni, är sista datum för anmälan till vår resa till östkusten 16 augusti.

Redaktionen

Ordföranden har ordet

Bertil Johansson, Ordförande

År 2007 var ett händelserikt år och jag hoppas att även 2008 ska bli det. Vår delvis nya styrelse och våra duktiga medarbetare i programutskottet anstränger sig för att vi ska kunna erbjuda ett spännande och omväxlande program och vi motser gärna förslag och idéer från de enskilda medlemmarna. Vi efterlyser fortfarande fler aktiva medlemmar så att vi får en ännu mer livaktig verksamhet. Vi ser nu fram emot resultatet av det

omfattande arbete som redaktionen lägger ner för att näs-sjöboken ska bli klar under året. Du som ännu inte köpt våra böcker om Aneby och Tranås fornminnen, passa gärna på innan de tar slut så att Du kan få en komplett serie så småningom! Mycket glädjande var det stora deltagarantalet både på årsmöte och på föreningsmöte och likaså att vi fått 19 nya medlemmar under det senaste året. Jag önskar Er alla en god sommar och vill gärna

Aktuella kontaktpersoner

Aneby:
Bertil Johansson 0380-20707
Maj Målkvist 0380-40059

Eksjö:
Per-Erik Thunström 0381-71114

Jönköping:
Lars Ljungberg 036-92528

Nässjö:
Hilkka Elmersson 0380-91189

Sävsjö:
Hilbert Björkdahl 0383-31282

Tranås:
Håkan Rosén 0140-13366

Vetlanda:
Gunnel Granmo 0383-31037

påminna om anmälan till vår resa i augusti till intressanta platser i Snäckedal och Gamleby med sista anmälningsdag 14 juni. Det är samma dag som Lars Ljungberg står för fornminnesrunda i Jönköpings kommun. Välkomna också med bidrag till Ristningar.

Bertil Johansson

En sekundärgrav från äldre järnålder i ett gravröse i centrala Småland

Arkeologerna Daniel Lindblad och Leif Häggström har under en tid hållit på att inventera vad stormen Gudrun ställt till med avseende våra fornminnen. Men de har funnit mer än förstörda fornlämningar.

”Bengropen innehöll hårt brända ben, men inget kol och bara mycket lite sot.”

Den äldre järnåldern sägs, till skillnad från den yngre järnåldern, ofta vara mer eller mindre osynlig i de södra, östra och nordöstra delarna av Jönköpings län. Avsaknaden av tydligt urskiljbara gravmonument vilka på ett enkelt sätt kan föras till förromersk eller romersk järnålder är utmanande. För de norra delarna av länet är situationen i princip den omvända, där finns gott om spår av den äldre järnåldern men inte fullt lika tydliga spår från den yngre (se t.ex. Cassel et al 2005:51ff och däri anförda referenser).

I samband med skadeinventeringar efter stormen Gudruns framfart den 7-8 januari 2005 observerades brända ben i en av totalt sju rotvältor i ett monumentalt beläget röse i Vallsjö socken i södra delen av Jönköpings län. Vallsjö fornlämning 39, som röset är registrerat som, är beläget på ett krön. Det är 11,5 meter i diameter och ungefär 1,5 meter högt. Bitivis kan en prydligt lagd kantkedja av större stenar skönjas. I rösets fyllning finns såväl stenar av olika storlek som jord. Bland stenarna är det förhållandevis många som är av kvarts och kvartsit, stenarna lysar vita bland de mer jämnråa omgivande stenarna (jfr resonemang i

Carlie 1999). Mitt i röset finns en gammal plundringsgrop, ungefär 0,5 meter djup och 1,5 meter bred. Fyllningen från plundringsgropen är utkastad åt sydväst. I rösets sydvästra del, ungefär 1,5 meter innanför kantkedjan, var rotvältan med de brända benen belägna. Något hundratal meter öster om röset breder ett sjösystem ut sig och väst om röset reser sig högre belägna skogklädda partier.

Rotvältan med de brända benen rensades upp och skadan avgränsades. Det konstaterades att mängden ben var störst ungefär 2-3 lager sten ner i röset. En bengrop identifierades på platsen och den grävdes ut. Bengropen innehöll hårt brända ben, men inget kol och bara mycket lite sot. Någon bålmörja observerades över huvud taget inte.

I bengropen framkom ett par metallfynd – en skära och en kniv. Om redskapen är tillverkade i järn eller stål är i dagsläget okänt och några medel att utröna detta är inte budgeterade. Någon närmare studie av föremålen har inte gjorts då de snarast möjligt efter framtagandet lämnades in för konservering. Föremålen är för närvarande i bad med destillerat vatten för att alla salter skall lösas ut och ytterligare nedbrytning förhindras.

De brända benen var mång-

taliga, totalt rör det sig om ett par liter tvättade brända ben som tillvaratogs i graven. En stor mängd mycket små fragment blev kvar på plats. En preliminär osteologisk bedömning av delar av materialet ger vid handen att det i sekundärgraven lagts en medelålders man. Men honom följde ett mindre till medelstort däggdjur, troligen en hund. Bland benmaterialet identifierades även delar av två ornerade kammar, den ena i ben, den andra troligen tillverkad i horn. Ytterligare några ornerade fragment av föremål identifierades, troligen rör det sig om ett knivskaft. Ett knivskaft med liknande form och dekor har tidigare påträffats vid undersökningar i Torsvik söder om Jönköping. I samband med den kommande mer fullödiga osteologiska analysen kommer sannolikt djuret att kunna artbedömas, och ytterligare bitar av föremål att identifieras. Kanske kommer mer specifik information om den gravlagde mannen att framkomma. I samband med tidigare analyser av material framtaget i stormskadade gravar på Vingsö har bland annat en äldre man med läkta skärska-dor identifierats (Ameziane 2006). De osteologiska analyserna görs av Anna Kloo Andersson vid Jönköpings läns museum.

I de klassiska flatmarksgravfälten Kyrkbacken i Horns socken samt Bankälla och

Stora Ro, samtliga belägna i Västergötland, är skäror vanligt förekommande. De gravar med fynd av skäror som även är osteologiskt könsbedömda är i de fall det gått att göra en könsbedömning bedömda att vara efter kvinnor. I något fall rör det sig om en ung individ, i några andra fall har Gejvall inte kunnat inskränka bedömningen längre än till att det rör sig om en vuxen individ. Gravarna är från yngre förromersk och äldre romersk järnålder (Sahlström & Gejvall 1948, 1954, jfr Artelius & Lindqvist 2007). I Öggestorp i norra delen av Jönköpings län finns däremot en grav i vilken såväl en skära som en kam av samma typ som de i Vallsjö har hittats. Graven är utifrån en sköldbuckla daterad till tiden precis efter vår tideräknings början och bör vara efter en man (Nicklasson 1997). Det förefaller sannolikt att graven i Vallsjö är ungefär samtida med den i Öggestorp. Därför gjordes en ¹⁴C-datering av några bitar bränt rörben. Dateringen blev ett femtiotal år yngre än förväntat, men det är försumbara avvikelser i arkeologins värld. I reda årtal så kan vi med 95,4% säkerhet datera sekundärgraven till 120-340 e.Kr. (Ua-35162).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det strax efter vår tideräknings början funnits skäl att bege sig till ett gravmonument, vid det laget lite drygt tusen år gammalt. I det gamla, strategiskt belägna, monumentet gravlades de tvättade benen av en man. Till sammans med honom följde flera olika gravgåvor, en skära, en kniv och ett par kammar. I hans sällskap placerades även

ett litet eller medelstort däggdjur, sannolikt en hund. Men vad var skälet att man återanvände ett gammalt monument? Och var i trakten finner vi andra gravar från samma tid? Dessa och andra frågor finns det anledning att återkomma till vid ett senare tillfälle.

Litteratur

Ameziane, Jenny. 2006. *Avtryck efter Gudrun. Efterundersökning av stormskadade gravar*. Jönköpings läns museum Arkeologisk rapport 2006:76

Artelius, Tore & Lindqvist, Mats. 2007. *Döda minnen*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter 70.

Carlie, Anne. 1999. Sacred white stones. *Lund Archaeological Review* 1999

Cassel, Kerstin et al. 2005. *Arkeologiskt program för Jönköpings läns museum*. Jönköping

Nicklasson, Påvel. 1997. *Svärdet ljuger inte. Vapenfynd från äldre järnålder på Sveriges fastland*. Acta Archaeologica Lundensia Series in prima 4 no 22. Stockholm.

Sahlström, K.E. & Gejvall, N-G. 1948. *Gravfältet på Kyrkbacken i Horns socken, Västergötland*. KVHAA handlingar del 60:2. Stockholm.

Sahlström, K.E. & Gejvall, N-G. 1954. *Bankälla och Stora Ro. Två västgötska brandgropsgravfält*. KVHAA handlingar del 89. Stockholm

Leif Häggström & Daniel Lindblad

Jönköpings läns museum
Box 2133
550 06 Jönköping

Kontaktperson:
leif.haggstrom@jkpglm.se

**Rotvälta med brända ben.
Röset är registrerat som
Vallsjö 39**

Och hur var det med stenåldersbrödet?

”Utgångspunkten är ett antal frågor kring brödkulturen”

I januari i år försvarade Liselotte Bergström, arkeolog vid Stockholms universitet, sin avhandling ”Gräddat - brödkultur under järnåldern i Östra Mälardalen”. Det är en imponerande bok, över 300 sidor, i ämnet laborativ arkeologi. Målet med boken är att försöka kartlägga den förhistoriska brödkulturen i Sverige utgående från Östra Mälardalen, egentligen nuvarande Stockholms kommun, där det påträffats en stor mängd brödlämningar i form av brända rester vid olika utgrävningar.

Utgångspunkten är ett antal frågor kring brödkulturen: var, när, hur, av vad, vem och varför?

Var är alltså östra Mälardalen bl. a. kring Helgö och Birka. Tidigare finns beskrivet brödlämningar från 4-500-talet på Vikbolandet. Några säkra brödfynd från tiden före romersk järnålder finns däremot inte enligt Bergström.. Ett antal tidigare påstådda fynd från neolitisk tid i Mellaneuropa och från svenskt område visar sig i själva verket vara annat än bröd – ex. lämningar efter gröt, kol, bark, harts. Säkra brödfynd i norra Europa finns först från förrromersk järnålder i Niedersachsen, vilket är det boplatsfynd som är närmast de svenska senare fynden. Det allra äldsta belägget för bröd finns från Egypten för ca 3500 år sedan.

När?

De äldsta svenska brödfynd-

den är från den yngre romerska järnåldern och i mycket samlad form - Helgö. Det är inte i gravar som det brända brödet först påträffats utan i bosättningar. Sannolikt utgick brödbakandet från Helgö och spreds för att bland annat användas som gravgåvor. Med övergången mellan äldre och yngre järnålder ändrades brandgravskicket och alltmer av gravgåvor tillkom. Det är detta gravskick som bidragit till att brödet kunnat bevaras genom att det just blivit bränt. Senare, från folkvandringstid, är det vanligt att brödfynd påträffats i fornborgar. Med vikingatidens nya gravskick – skelettgravar, jordbegravningar - försvinner brödfynden..

Hur kan vi veta allt detta? Jo, genom de senaste decenniernas fantastiska utveckling inom den laborativa arkeologin. Boken beskriver många av de avancerade tekniker som idag kan användas för att bl. a. fastställa cellstrukturer, kemiska sammansättningar, kol-14-datering, analyser av växtfossil, frön, rekonstruktiv och experimentell arkeologi (i detta fall olika brödbak) .

Men, vad är då bröd? Jo, enligt Bergströms definition alla vegetabiliska maträtter som framställs genom gräddning.

Vad bestod de tidiga bröden av? Lite beroende på tidsepoken, men huvudsakligen började bröden att bakas av skalkorn och en liten del

vete. Vete var i ökande grad ”nakna veten”, medan de äldre skalvetena emmer och spelt hade liten användning. Havre förekom i varierande grad, men mer än vad tidigare forskning kunnat visa. Råg däremot förekom inte förrän i slutet på 700-talet. Det blev vanligt först på medeltiden.

De olika brödtyper man funnit är både bosättningsbröd och gravbröd. Vanligast var korn-havre eller bara havrebröd. Efter hand ändras innehålllet så att kornmängden ökas och där tillkommer även finmalet vete av emmer och spelt.

Under Vendeltid förekom även tre-typsbröd, dvs. korn-havre-vete, speciellt i manliga gravar.

Hur bakades brödet?

Jäsning förekom inte till en början. Jäsning kräver vete och/eller råg, vilket inte var vanligt under tidig brödtid. Korn och havre kan inte jäsa. Oftast var det flata, små och ibland runda bröd och figurer. Tunna bröd var vanligast av vete, tjocka bröd, närmast ”puddingform” bestod av korn eller havre. Det var kompakt bröd, inga fluffiga levar.....

Brödframställningen förutsatte också en hel del tekniska nyheter som kom med järnåldern. Ex. små handdrivna kvarnar, flata eller kupade stekpannor av järn, enkla bakformar och så småningom bakugnar.

Det krävdes också stora insatser i tid för att framställa bröd – odling, skörd, tröskning, torkning, malning (en tidsödande syssla att mala för hand). De av romarna introducerade vridkvarnarna var betydligt effektivare än tidigare enklare malstenar. Men ändå var malning en krävande syssla – för att framställa mjöl för en dags bruk till en hel familj med en liten handdriven kvarn, så stor att en liten flicka kunde dra den runt, krävdes det en hel dag.

Malning var alltid en kvinnosyssla...

Varför och för **vem** fick brödet en sådan spridning? Rent närings- och arbetsmässigt var det en omväg att

framställa bröd jämfört med att ex. laga gröt av samma sädeslag.

Samtidigt var det en transportabel föda, vilket hade fördelar trots det krävande tillagningssättet. Det kunde därför fylla en funktion under transporter, för soldater (de romerska hade med sig vridkvarnar). Det gav också hög status, sannolikt på grund av att det krävdes stor tillgång till arbetskraft, dvs man skulle kunna avskilja särskild arbetskraft för malning och bakning.

Det innebar att det dyra brödet också kom att utgöra statusföremål och en föda utöver det vanliga som under de första århundradena var förbehållet stormän/

aristokratin.

Som gravgåvor var det därför mycket lämpligt och utan att övertolka alltför mycket kan ju brödet ha utgjort en lämplig färdkost på den eviga resan men kanske också delades med de efterlevande i ett rituellt firande?

Lennart Spång

Ref: Liselotte Bergström : Gräddat – Brödkultur under järnåldern i östra Mälardalen.

Thesis and Papers in Scientific Archaeology 9, Sthlm 2007

Bahn/Renfrew: Archaeology 2004

Utställningar och program

1 juni - 31 aug
Friluftsmuseet i Jönköpings Stadspark

Hur kunde det se ut på landsbygden förr? Prova på och upplev i Ryggåsstugan, öppet kl 11-16.

4 juni
John Bauerdagen

På John Bauers födelsedag inviger teaterchef Bernt Lindquist utställningen Bergakungen och John Bauers sista år. Se vidare på museets hemsida.

17 juni
Stadsvandring i Vetlanda

Vetlanda under det tidiga

1900-talet. Ciceron: Britt-Marie Börjesgård. Samling på Stortorget i Vetlanda kl 19. Samarr: Vetlanda kommun.

31 aug
Arkeologidagen

Se kommande program.

Boktips av Greta Forsberg

Föreningen har nya böcker att låna ut till medlemmarna:

Öggestorp och Rogberga av Leif Häggström

Leifs bok går att köpa på museet om du skulle bli intresserad av att ha den själv. Leif H och Daniel L är ju

aktiva i Ristningar så stöd gärna dem.

Vikingaliv av Dick Harrison och Kristina Svensson

Vikingaliv går att köpa i bokhandeln och blev uppmärksammas förra året för sitt lite ovanliga sätt att beskriva denna tid.

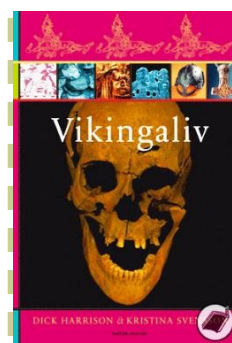
Det medeltida Småland av Martin Hansson

Martin guidade oss vid borgen Kronoberg i Växjö i samband med vår utflykt dit för något år sedan.

Greta Forsberg

Lennart Spång
återvänder till ett av sina favoritområden, maten i forntiden.

Vi brukar få program från läns museet med jämna mellanrum.

Höglandets Fornminnesförening

Telefon: 0380-207 07
(Ordförande Bertil Johansson)

Redaktion:
Michael Wallin
Lars Ljungberg

E-post:
nyhet@fornminne-hogland.se

Vi finns på webben, besök oss på:
<http://www.fornminne-hogland.se>

Webbansvarig: Lars Ljungberg

Föreningsmöten

Årsmötet hölls 26 mars i Aneby.

Vår nya styrelse består av:

Ordförande: Bertil Johansson

V ordf: Lars Ljungberg

Sekr: Greta Forsberg

Kassör: Michael Wallin

Ledamöter: Lennart Spång, Ove

Rubensson

Suppleanter: Birgit von Malmborg,

Sven Svärd, Göran Engström

Programutskott: Birgit v M, Irene

Rosén, Nan Vendel, Runar Lind-

strand, Hjördis Wennerholm, Bertil

Råsberg

Revisorer: Anders Adolfsson, Karl-

Erik Eriksson, Joar Vendel (suppl)

Kontaktpersoner enligt första sidan.

Arkeolog Fredrik Engman visade
filmen ”Skogens Kulturarv – Hän-
syn och skötsel”.

Föreningsmöte hölls 23 april i Aneby. Vi diskuterade valberedning men ingen ville erbjuda sig så vi står för närvarande utan valberedning i föreningen. På programmet stod också en föreläsning om ortsnamn av ortsnamnsforskaren Jan Agertz.

Styrelsen och de som startade föreningen firade **föreningens 5 årsjubileum** med en lækker smörgåstårta den 21 maj i Hultastugan vid Bredestad kyrka där föreningen bildades. Samtidigt uppvaktades Bertil Wärnberg på sin 85-årsdag.

Kom ihåg att ställa upp i Jönköping på fornminnesrundan, 14 juni och vid resan till östkusten 16 augusti.

HÖGLANDETS FORNMINNESFÖRENING
c/o Bertil Johansson
V Strandvägen 11
578 33 ANEBY

B-FÖRENINGSBREV

